

Гомон А. М.,
orcid.org/0000-0002-7280-9402
кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра української мови
Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”

Заверющенко М. П.,
orcid.org/0000-0003-2364-7299
старший викладач, кафедра української мови
Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”

Писарська Н. В.,
orcid.org/0000-0001-6911-7600
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра української мови
Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”

СПЕЦИФІКА ВЖИВАННЯ НАУКОВИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Анотація. Стаття присвячена загальному огляду проблематики розвитку сучасної української терміносистеми. Окрім питання поширення англіцизмів, у роботі наголошено на затермінологізованості (перенасиченості) наукового простору спеціалізованою лексикою. Зазначено, що розвиток культури творення наукових робіт має зводитися до розумного співвідношення загальномовної, загальнонаукової та спеціальної термінологічної лексики. Наголошено на загальній тенденції розширення ореолу застосування наукових термінів, включаючи сучасну художню літературу. Виокремлено та проілюстровано причинно-наслідковий зв'язок використання термінології в українській прозі. У першу чергу, йдеться про випадки відсутності іншого відповідника на позначення предметів, явищ, процесів; індивідуалізацію і типізацію мови героїв твору (в т. ч. для визначення його професійної приналежності); а також випадки виконання певної стилістичної функції (переносне значення, фразеологічна одиниця чи зрощення).

На прикладі зразків поезії, продемонстровано як іменники-професіоналізми використовуються для створення ланцюга асоціативних вражень. Детально вивчено малу прозу Івана Франка на предмет наявності у ній юридично-адміністративних та виробничих термінів. У резолютивній частині підсумували, що механізм художньо-образного вживання у прозі слова та терміну не має принципової різниці, але якщо у науковому стилі термінологічна лексика є основним елементом і виконує лише номінативну функцію, то в художній мові термін реалізує одразу номінативно-описову та художньо-образну функції з метою відтворення виробничого колориту, трудової діяльності персонажів, створення мовної характеристики героїв. В якості перспективи подальших наукових розвідок запропоновано більш детально розкрити питання особливостей застосування наукової термінології у публіцистичних текстах.

Ключові слова: термінологія, художня проза, виробнича лексика, професіоналізм, художні тропи, асоціативні зв'язки.

Актуальність теми. Збільшення кількості лексичних одиниць на позначення предметів, об'єктів, явищ, процесів, технологій є цілком закономірним процесом в епоху стрімкого наукового розвитку. З точки зору лінгвістики, вони мають цілком природне призначення, характеризуються відсутністю емоційного та експресивного забарвлення, не підлягають метафоризації. Незважаючи на це, наукова термінологія володіє високим ступенем інтеграційної здатності, а її функціонування у художньому мовленні є закономірним процесом, що відображає динамізм еволюції термінологічних систем. Залучення в роман, повість, оповідання, епопею, автобіографічний твір професіоналізмів і лексем із технічних, економічних, політичних та інших галузей реалізує прагматичну функцію: вираження характеристик героя, трансляція його вподобань, занять, додає нових смислових відтінків, відображає функціональні й асоціативні нашарування.

Зазначене питання вже було предметом наукових пошуків у роботах Гордуна С. М., який досліджував терміносистему екомаркетингу, описавши її етапи та шлях формування; також запропонував тематичну класифікацію (8 груп) англомовних термінів; надав дефініцію та більш широко розкрив концепт “публіцистичний текст екомаркетингу” [1];

Петренко О. В. свою дисертацію присвятив термінології робототехніки. За результатами опрацювання й аналізу текстів автором встановлено, що найбільш продуктивним способом поповнення даного термінологічного сегменту слід вважати утворення шляхом метафоризації [2].

Джерельною базою практичної частини роботи являються твори Баш Я. [3], Гончара О. [4], роман “І будуть люди” Дімарова І. [5], “Доктор Серафікус” Домонтовича В. [6], “Педагогічна поема” Макаренка А. [7] та інші вітчизняні прозові надбання.

Разом з тим, метою нашого дослідження є аналіз загальних тенденцій функціонування термінологічної лексики у вітчизняній художній прозі.

Виклад основного матеріалу. Українська наукова термінологія розвивається пропорційно із науково-технічним прогресом, задовольняючи фактично всі потреби суспільства у даному сегменті. Безперечно, становлення і розвиток мас низку індивідуальних особливостей і проблематик, без яких не може відбуватися жодне еволюційне технічне й лінгвістичне удосконалення. До переліку включаємо перенасиченість англіцизмами і росіянізмами, невисокий рівень термінологічної культури у носіїв професіоналізмів (інших наукових термінів), потребу у більш широкому застосуванні питомих українських словотвірних моделей. Окрім зазначеного, притаманна затермінологізованість (перенасиченість) наукового простору спеціалізованою лексикою (як нейтральною, так і установленими термінами). Також, слід зауважити, що збільшення кількості “розумної” лексики у побутовому спілкуванні стає неофіційним комунікаційним трендом, формує образ оповідача як особи-інтелектуала, підвищує його авторитет з-поміж реципієнтів. Що стосується авторських художніх і публіцистичних текстів, то застосування більш уживаніших слів, з позиції практиків, робить кінцевий текст банальним, певною мірою заангажованим, позбавляючи його певної стилістичної родзинки. В свою чергу, ми вважаємо дану тезу хибною, адже застосування термінологічних одиниць чи сполучень має формуватись на запит, обмовлений змістом тексту, тобто в якості передумови до застосування слід вважати об’єктивну, а не суб’єктивну потребу. Як наслідок, ознайомлюючись із роботами прозаїків, журналістів, науковців, можна стати свідком вживання таких конструкцій як *іманентно зумовлена конструктивність, парадигма ранжування, амбівалентний архетип, есхатологічна уява, конвенціональні імплікатури* тощо. Незалежно від жанрової приналежності тексту, в якому зустрічаються такі зразки, безпідставне термінування звичних явищ, предметів, об’єктів не несе в собі нового смислового навантаження, а лише штучно ускладнює авторську думку.

Із наукового середовища у художній літературний простір часто мігрують такі поняття, як *фактор, множина, функція, архетип, модель, елемент, структура*, які у власному термінологічному контексті мають чітке значення, але в силу високого ступеню узагальненості – виконують певний ритуал, складаючи враження про чітку обізнаність, методичність й обгрунтованість викладеної інформації. До цього списку ми відносимо також фрази: *іманентний процес, системний аналіз, когнітивна парадигма, статусний підхід, дискурсивні практики, структурно-системне явище* і т. і. Разом з тим наголошуємо, що принципова різниця у застосуванні термінологічних конструкцій у науково-дослідницькому полі відрізняється від художнього дискурсу саме тим, що у першому випадку автор чітко віддає собі розуміння відносно семантичного навантаження лексеми, беручи за основу не узагальнений, а глибинний зміст поняття (імплементація у текст таких термінів відбувається на професійному рівні).

Практика і аналіз наукових праць, присвяченим дійсно складним технологічним, фізіологічним, хіміко-біологічним процесами показує, що їх автори позбавлені мотивів штучно ускладнювати підбір лексики, тому інформація подається максимально доступною мовою. Головна задача науковців –

доступною мовою донести сутність складних процесів, об’єктів чи явищ, пробудивши у читача інтерес до вивчення конкретної тематики і суміжних до неї проблемних питань. Відповідно, розвиток культури творення наукових робіт має зводитися до розумного співвідношення загальномовної, загальнонаукової та спеціальної термінологічної лексики.

Що стосується художнього дискурсу, в якому застосування наукових термінів – це далеко непоодинокі випадки, то тут виділяємо три основні тенденції:

- через відсутність іншого відповідника на позначення предметів, явищ, процесів: *“Бо саме нові конвертори запускають, декого довелося туди перевести, а там, біля тієї сталеплавильної груші, звісно, що складніше: там проби не візьмеш, в горловину печі не заглянеш, додавай у плавку руду або лом на свій смак, як підкаже тобі твоя сталеварська інтуїція... Не кожен це зуміє”* (О. Гончар);

- індивідуалізація і типізація мови героїв твору (в т. ч. для визначення його професійної приналежності): *“А стократ би тебе гідравило й кіловатило за таку мову!”* (Я. Баи); *“У нього було щось од гомункулуса, колби, лябораторії, од легенди про Фавста, од плякківських теорій, од химер, ілюзій, схем і формул”* (В. Домонтович);

- виконання певної стилістичної функції (переносне значення, фразеологічна одиниця чи зрощення): *“Життя – це і є ланцюгова реакція, бо від роду до роду, від покоління до покоління більшає на землі добра і справедливості”* (В. Яворівський) [8].

Слід врахувати, що зазначені приклади відображають раціональне застосування професійно-термінологічних висловів у художній літературі. Терміни у складі різних порівняльних конструкцій піддаються семантичним перетворенням: у деяких випадках це може бути ускладнення прямого номінативного значення навколо уявлень і асоціацій, в інших випадках – звуження або майже повна нейтралізація прямого номінативного значення [9, с. 59].

Виробничо-професійна лексика зустрічається у комічних творах. Вона набирає стилістично-маркованого забарвлення, передає іронічний відтінок, особливо це стосується художніх творів II пол. XX ст. Політична термінологія суттєво превалує у оповідання “Імпічмент”: *“Шостий “В” готувався до президентських виробів... Реальних претендентів було двос... Він прекрасно розумів, що самую лише ерудицією завоювати симпатії електорату [...] йому навряд чи вдасться... Поразка на президентських виборах в демократичному суспільстві – нормальне явище”* (В. Нестайко).

Не зважаючи на зовнішню хаотичність, іменники-професіоналізми часто використовуються для створення ланцюга асоціативних вражень, що самостійно викликають в реципієнта певну емоцію, тобто не потребують доповнення епітетами, метаформи, персоніфікаціями:

*Аналіз, синтез, колби і реторти,
алегро, скерцо, модерато, форте, –
немає таємниць під зодіаком:*

вона покрита особливим лаком (Л. Костенко).

Не зважаючи на це, “оздоблення” твору шляхом доповнення тропами наявних термінів досить важливо, адже тим самим продовжується процес залучення в художній текст традиційних мовних метафор, алегорій, іроній, гіпербол, антитез. Вони виступають в якості методів формування цілісних образів, завдяки не

зовсім типовим поєднанням, в силу чого “оновлюють” свій естетичний сенс. У художніх текстах знаходять відображення такі художні метафори, які розвивають переносне значення на основі термінологічного, наприклад: *інерція, агонія, кристалізація*.

Перед початком проведення дослідження, ми сформулювали припущення відносно насиченості науковими термінами текстів урбаністичної прози (письменники ХХ ст.). За результатами аналізу робіт В. Підмогильного, П. Загребельного, А. Дімарова, С. Процюка встановлено, що автори вдавалися до використання загальноновживаних слів, а більш глибокий зміст передавався за рахунок іронії, сатири, алегорії: “... все позаду засипається геологічними шарами, обертається в незрозумілі поклади під гнітючим діянням часу, і божевільний той, хто прагне надихнути спогад новим існуванням! Бо розкладається минуле, як труп...” (В. Підмогильний “Місто”) [10]; рідше, в якості термінології, вживалась теологічна лексика, експресивний контекст якої посилювався за рахунок використання фразем: “Гинула надія на те, що син колись висвятиться, посяде його *парафію*...”, “...Світличного витурили із *семінарії з вовчим білетом*”. Український інтелектуальний роман залишається близьким до критичного, ідея твору переважає над його стилем, а регулювання методики допустимих меж використання наукових термінів у художній прозі тривалий час перебувало в прямій залежності і від цензури. Відповідно, в романах цього періоду ми частіше зустрінемо лексеми із державно-управлінської діяльності, які відображали дух соцреалізму [11].

Так, до прикладу, А. Макаренко у “Педагогічній поемі” схильний одразу надавати дефініції поняттям, задля їх однакового розуміння читачами: “Ага! Реформаторіум. Ну, то цього в нас ще немає (*реформаторіуми – установи для перевиховання неповнолітніх правопорушників у деяких кап країнах; дитячі в'язниці*)”. Слід наголосити, що у художньому творі, де комунікативна функція мови ускладнюється образотворчою, спеціальні пояснення термінів вкрай небажані, оскільки сприяють руйнуванню художньої тканини. Разом з тим, із урахуванням специфіки твору Макаренка, в якому міститься певні меседжі, інструкції до дій, адресовані педагогам, які працюють із проблемними та некерованими неповнолітніми, – тлумачення вживаних понять носить в собі цілком обґрунтовану потребу.

Особливо багатою на юридично-адміністративну лексику виявилася творчість Івана Франка. У численній кількості малих творів (оповідань) віднаходимо наступні терміни: *екзikuція* (судове стягнення боргу, виконання встановленого вироку), *сертифікат* (письмове свідоцтво), *секвестр* (заборона/обмеження права користування майном), *люстратор* (ревізор), *ад'юнкт* (помічник відповідальної особи), *індемнізація* (відшкодування завданих збитків), *абдукція* (судово-медичний розтин), *цесія* (відмова від майна) [12, С. 39]. З-поміж лексичного багатства Франка наявні терміни на позначення виробничих процесів (*ріпник, парові пили, линва, ботюк, муляр, нотар, ліцитатор*). Що характерно, творчість письменника розвивалась у переломний для літературного мовлення Галичини момент, де традиції вживання книжних, слов'яно-руських елементів значно модифікувались; чимало штучно створених неологізмів і авторських словесних позначень приживались у комунікаційному обиході, низка інших – не витримували випробування часом.

Важливо наголосити на ще одній тенденції: якщо на сучасну українську термінологічну систему значний вплив здійснюють

англіцизми, то в 1890–1990х рр. професіоналізми і термінологічна лексика формувалась шляхом запозичень від німецької та латинської мов через польське посередництво. Таким чином, до вжитку та художнього мовлення ввійшли іменники *бюргер* (громадянин), *посесія* (оренда), *пременерата* (передплата), *ржонца* (управитель), *офіціаліст* (економ). Питання творення, розвитку та вживання термінологіки є невід'ємним з позиції філософування письменника. Для Франка як науковця та популяризатора українського літературного мистецтва, принципово важливо, щоб термін був зручним та придатним для функціонування, а у читача він не викликав особливих труднощів із усвідомленням змістового призначення поняття. В контексті останньої ремарки, неостанню роль відіграє сугестія, тобто здатність встановлення асоціативних зв'язків між поняттями із бекграунду особи та новоствореними поняттями певної науки [12]. Разом з цим, власнеукраїнська та інтернаціональна термінологія має перебувати в діалектичній єдності, розвиватися пропорційно, задля повноцінного задоволення запиту на позначення наукових процесів, явищ, об'єктів.

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. У сучасному термінознавстві відбуваються досить специфічні процеси: наукова лексика стрімко розповсюджується за межі мовлення, яким оперують вчені, в тому числі у відповідних дослідницьких роботах. Зазначене дає змогу стверджувати, що в Україні як і всьому світі відбувається термінологізація мовлення. Спостерігається амбівалентна тенденція: з одного боку – значна кількість найменувань, що початково функціонувала як термінологічна, отримала широкий комунікаційний вжиток; з іншого – низка термінів, залежно від сфери їх використання, продовжують функціонувати або як терміни, або в якості загальної лексики. За рахунок цього, відбувається двоякий процес:

по-перше, різке збільшення доступних лише вузькопрофільним спеціалістам відповідних термінів, кількість яких у кожній розвиненій мові невпинно збільшується, в декілька разів перевищуючи загальноприйнятну лексику;

по-друге, інтенсивне проникнення спеціальної термінології в загальнолітературне мовлення.

Механізм художньо-образного вживання у прозі лексеми та терміну не має принципової різниці. Але якщо у науковому стилі термінологічна лексика є основним елементом і виконує лише номінативну функцію, то в художній мові термін реалізує одразу номінативно-описову та художньо-образну функції з метою відтворення виробничого колориту, трудової діяльності персонажів, створення мовної характеристики героїв. При цьому, в останньому випадку вона втрачає характерні ознаки, властиві спеціальній лексиці, і набуває всіх ознак, притаманні загальноновживаним словам. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні особливостей застосування наукової термінології у публіцистичних текстах.

Література:

1. Гордун С. М. Терміносистема екомаркетингу: структурно-семантичні та функціональні параметри (на матеріалі англomовної публіцистики) : дис. ... к. ф. н. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Запоріжжя, 2020. 295 с.
2. Петренко О. В. Структурно-семантичні особливості німецькомовних термінів у галузі робототехніки: дис. ... к. ф. н. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2019. 310 с.
3. Баш Я. В. Гарячі почуття: твори. Київ : Рад. школа, 1984. 320 с.

4. Гончар О. Твори: в 7 томах. Київ, 1987. Том 7, 191 с.
5. Дімаров А. І будуть люди. К. : 2021. 755 с.
6. Домонтович В. Доктор Серафікус. Вибрані твори; вступ. сл., упорядкув. В. П. Агеєвої. К. : Книга, 2008. С. 21–114.
7. Макаренко А. С. “Педагогическая поэма”. сост., вступ. ст., примеч., пояснения. С. Невская. М. : ИТРК, 2003. 736 с.
8. Яворівський В. Твори у п'яти томах. Том 4: Повісті. Новели. К. : “Фенікс”, 2008. 200 с.
9. Костенко Л. В. Вибране. К. : Дніпро, 1989. 559 с.
10. Підмогильний В. “Місто”. К., 1993. 178 с.
11. Кохно Т. Н., Хорошковська Т. П. Літературне читання: підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти з навч. польською мовою. К. : КОНВІ ПРІНТ, 2019. 160 с.
12. Поповський А. Мовно-художня творчість та мовознавча (терміноло-гічна) діяльність Івана Франка. Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філологія. 2016. Вип. 38. С. 38–48.

Homon A., Zaveriushchenko M., Pysarska N. Specificity of the use of scientific terms in modern artistic prose

Summary. The article is devoted to a general overview of the development of modern Ukrainian terminology. In addition to the issue of the spread of English, the paper emphasizes the terminological (oversaturation) of the scientific space with specialized vocabulary. It is noted that the development of the culture of creation of scientific works should be reduced to a reasonable ratio of general, general scientific and special terminological vocabulary.

Emphasis is placed on the general trend of expanding the halo of the use of scientific terms, including modern fiction. The cause-and-effect relationship of the use of terminology in Ukrainian prose is singled out and illustrated. First of all, we are talking about cases of lack of another equivalent to denote objects, phenomena, processes; individualization and typification of the language of the heroes of the work (including to determine his professional affiliation); as well as cases of performing a certain stylistic function (figurative meaning, phraseological unit or splicing).

On the example of examples of poetry, it is demonstrated how nouns-professionalisms are used to create a chain of associative impressions. Ivan Franko's short prose is analyzed in detail for the presence of legal-administrative and production terms in it. In the operative part we summed up that the mechanism of artistic and figurative use of words and terms in prose is not fundamentally different, but if in scientific style terminological vocabulary is the main element and performs only a nominative function, in artistic language the term immediately implements nominative-descriptive and artistic. figurative function in order to reproduce the production color, the work of the characters, the creation of linguistic characteristics of the characters. As a prospect for further scientific research, it is proposed to reveal in more detail the peculiarities of the use of scientific terminology in journalistic texts.

Key words: terminology, fiction, production vocabulary, professionalism, artistic paths, associative connections.